

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

© Семенюк Едуард, 2007

Сутність глобалізації не зводиться до її економічного аспекту, хоч саме він є первинним та першорядним. Глобалізація, без сумніву, – багатогранний, складний та суперечливий феномен, і вже цей факт зумовлює необхідність її філософського аналізу. Особливу увагу приділено хронічному відставанню “третього світу”, соціально-екологічному та інформаційному аспектам розвитку світової спільноти, реалізації сталого розвитку та ноосферогенезу.

Ключові слова: глобалізація, філософський аналіз, глобальні проблеми сучасності, соціальна екологія, конфлікти без насильства, ноосферна стратегія сталого розвитку.

Semenjuk Edward. Globalization: philosophical analysis of notion.

The essence of globalization does not reduce to the economic aspect, although this is particularly a primary one. There is no doubt that globalization is a versatile, complicated and contradictory phenomenon, and this fact already makes for necessity of its philosophical analysis. Especial attention is paid in the article to “the third world” chronic being behind, to the social-ecological and information aspects of the world community development, to realization of sustainable development and the noospherogenesis.

Key words: globalization, philosophical analysis, contemporary global problems, social ecology, conflicts without violence, sustainable development noospheric strategy.

Одним із дуже помітних феноменів сучасності, які дедалі частіше привертають до себе увагу дослідників, давно вже стала глобалізація. Нерідко розуміння цього явища обмежується суто економічною площиною розвитку суспільства. Потік економічних публікацій з цієї проблеми швидко зростає. Втім, далеко не лише економічних: процес охоплює низку інших галузей наукового знання. До того ж, з плином часу помітно зростає інтерес до глобалізації не лише науковців, але і з боку широкої громадськості. І оскільки це так, зрозумілою стає **актуальність** філософського аналізу цього явища.

Що є характерним саме для філософського пізнання будь-якого феномена реальності? Насамперед, розгляд його у ракурсі визначального відношення “людина–світ”, а також у найзагальнішому сутнісному контексті, з урахуванням гранично можливого рівня загальності взаємозв’язків, причинно-наслідкових ланцюжків та суперечностей.

Вже перший погляд на проблему глобалізації свідчить про важливість того факту, що логіко-семантичні можливості самого терміна не обмежують сферу його використання суто економічною площиною життя суспільства. Адже всесвітнього, планетарного характеру можуть набувати в принципі будь-які феномени та властивості соціального розвитку, у будь-якому його аспекті. І це може стосуватися як об’єктивних явищ, процесів, тенденцій, так і суб’єктивних чинників та сторін суспільного прогресу, пов’язаних з духовним життям людства. Це означає, що зміст поняття “глобалізація” органічно поєднує онтологічні, гносеологічні, епістемологічні ракурси вивчення реальності. Інакше кажучи, жодних семантичних обмежень найширшого використання терміна, детермінованих якісними особливостями тієї чи іншої сфери дійсності, принципово не існує [7]. І той факт, що освоєння цього поняття наукою та громадською думкою почалося саме з економічних реалій сучасності, аж ніяк не заперечує можливості його продуктивного використання у будь-яких

інших релевантних ракурсах, зокрема і в ретроспективному аналізі прогресу людства та його внутрішніх пружин.

Яскравим прикладом останнього може бути відоме розуміння В. Вернадським соціальної ролі науки як найважливішого рушія ноосфери, уособлення інтегрального інтелекту людства [2]. Наукова думка була визнана важливим явищем загальнопланетного рівня (інакше кажучи, помітним фактором глобалізації) ще у ті часи, коли терміна “глобалізація” ще не існувало, до його появи було ще дуже далеко. Але, як бачимо з самої назви наведеної праці, академіка В. Вернадського можна по праву назвати одним із перших дослідників глобалізації.

Справді, весь історичний шлях людства був низкою етапів поступового узагальнення властивостей окремих спільнот і формування на цій основі загальноцивілізаційних соціокультурних характеристик. Адже відомо, що фундамент цивілізації в решті-решт становлять такі якісно неповторні явища, як свідомість, самосвідомість, духовний світ людини, її діяльність та спілкування з собою подібними, соціальний спосіб життя, особистість та різні грані її функціонування в соціумі. Зрозумілим є також те, що саме такими феноменами насамперед і цікавиться філософія, вивчаючи людину та її життя. Отже, можна визнати, що філософська антропологія та відповідний підхід до розуміння соціогенезу мають сприйматися як одна з необхідних передумов адекватності аналізу змісту поняття глобалізації. Водночас це не означає, безперечно, що такі світоглядно-методологічні засоби є достатніми для повноти дослідження поняттєвого апарату науки.

Принципова особливість філософського підходу до вивчення явищ будь-якої природи, як відомо, полягає у розгляді їх під кутом зору відношення “людина–світ”, тобто у ракурсі суб’єкт-об’єктних відносин, тоді як усі інші, спеціальні галузі знання вивчають або світ (незалежно від людини), або ж людину як таку, саму по собі, у різних її аспектах. Філософія ж завжди розглядає не просто світ, а світ людини, “людський світ”, і не людину як таку, а людину у світі, у співвідношенні з ним. Тим самим підхід філософії до пізнання реальності не є суто об’єктним (як, наприклад, у фізиці, біології чи технічних дисциплінах) або ж суб’єктним, як у гуманітарних науках. У тканині філософського знання іманентно наявна нерозривна єдність суб’єкта й об’єкта – це завжди людина у світі і світ крізь призму людського сприймання та ставлення. Саме ця властивість неминуче детермінує світоглядний характер цього типу знання.

Неважко бачити, що глобалізація належить до тієї категорії об’єктів дійсності, під час дослідження якої дотримання саме таких умов є не лише оптимальним, а навіть необхідним. І саме ця обставина зумовлює виняткову важливість філософського аспекту вивчення подібних феноменів. Аналіз глобалізації як якісно своєрідного, неповторного історичного явища не може бути адекватним без залучення певного кола світоглядно-філософських міркувань.

Одне з вихідних, найочевидніших і водночас найважливіших у методологічному плані таких міркувань – неприпустимість однобічного тлумачення глобалізації як спрощеного, схематизованого, а, отже, – збідненого та вульгаризованого. Добре відомою у цьому аспекті є позиція антиглобалістів, які вбачають у глобалізації концентроване втілення всього світового зла.

Останнім часом до мотивів цієї критики дедалі частіше вдаються і, звичайно, спекулюють на ній мусульманські екстремісти, озброєні як тактикою міжнародного тероризму, так і ідеологією ісламського фундаменталізму. Войовниче протиставлення двох світових цивілізацій – східної (мусульманської) та західної (іудейсько-християнської), коли друга сприймається як рушій глобалізації та втілення світового зла, – безперечно, є найнебезпечнішим проявом антиглобалізму. Це вже прямий шлях до кривавих збройних конфліктів глобального масштабу, освячених традиційними гаслами священної війни “джихад” проти всіх невірних.

Практика глобалізації, звичайно, дає чимало об’єктивних підстав для критики: адже цей процес, без сумніву, має вельми відчутні негативні аспекти. Це, наприклад, поглиблення нерівномірності темпів економічного та соціокультурного розвитку у різних регіонах планети, егоїстична політика панівних кіл наймогутніших держав (насамперед, США), їхнє прагнення до диктату щодо будь-яких сил і тенденцій на світовій арені (і, як наслідок цього, загострення конфліктів між різними країнами). Це також невпинне наростання ознак деградації природного довкілля, зниження рівня моралі у суспільстві та поширення різних антисоціальних проявів,

нівелювання етнонаціональної, культурної своєрідності багатьох народів (особливо національних меншин), насадження стереотипів певного способу життя тощо. Як бачимо, ціла низка різних за своєю природою негативних проявів та прикмет часу.

Проте є в цієї медалі і зворотний бік. Водночас, як відомо, глобалізація органічно пов'язана і з багатьма позитивними чинниками та наслідками. Адже не можна забувати або недооцінювати того, що протягом останнього століття саме глобального поширення набули досягнення науково-технічного та технологічного прогресу, новітні засоби мікроелектроніки й інформатики (у зв'язку з чим кардинально змінився інформаційний простір планети, відбулися революційні зміни у засобах і технологіях матеріального та духовного виробництва), переваги освіти стали значно доступнішими для мільйонів людей, на якісно інший рівень було виведено проблеми демократії, прав людини та її соціального захисту, громадянського суспільства тощо. Все це – теж грані глобалізації.

Отже, у змісті цього поняття треба виділяти одночасно дуже різні властивості, зокрема – і моменти, протилежні в онтологічному чи аксіологічному контексті. Цей факт повністю відповідає діалектичному розумінню світу, в якому складність, багатоаспектність, внутрішня суперечливість явищ дійсності є важливими та об'єктивними її ознаками. За Гегелем, як відомо, діалектика є осягненням протилежностей в їхній єдності. Очевидно, немає потреби доводити, що вона вже давно виявила свою плідність і евристичну силу як особливий та всеосяжний за сферою використання метод філософії.

Неправомірність будь-якої однобічності в тлумаченні глобалізації є принциповою з позицій філософської теорії: адже єдність і боротьба протилежностей буквально проймають собою все суще і саме тому стають важливими принципами гносеології, логіки пізнання, епістемології. Зрозуміло, чому науково неспроможними є крайнощі, з одного боку, апофеозу глобалізації (коли абсолютно все в ній сприймається лише зі знаком “плюс”), а з іншого – своєрідної інферналізації цього феномена з позицій антиглобалізму.

Найсильнішу тривогу світової спільноти цілком виправдано викликають дедалі більші, відчутніші диспропорції в економічному та соціокультурному розвитку різних регіонів і країн. “Головна проблема нашого часу полягає в тому, що лібералізація і маркетизація світової економіки сприяє розширенню і поглибленню прірви між країнами розвинутого “центру” (або “ядра”) і капіталістичної периферії. ...Частка 20 відсотків найбіднішого населення світу в глобальному доході скоротилась з 2,3 відсотка в 1960 р. до 1,1 відсотка в 1994 р. Відношення доходу 20 відсотків найбагатшого населення Землі, так званого “золотого мільярда”, до доходу 20 відсотків найбіднішого населення планети становило 30:1 в 1960 р., 60:1 в 1990 р. і 90:1 в 1999 р.. Таких темпів перерозподілу глобального валового продукту ніколи не було раніше в історії світової цивілізації” [1, с. 5].

Втім, і у сфері світової економіки, виявляється, не все так однозначно: є досвід дуже успішного реформування економіки відсталих раніше країн у результаті глобального тиражування новітніх технологій та сучасних економічних механізмів. “Сінгапур, Тайвань, Південна Корея, Чилі та кілька інших країн за останні 25 років стали значно багатшими, змогли розв'язати багато своїх проблем за рахунок входження у світову економіку” [3, с. 44]. Біда лише в тому, що таких країн мало, тоді як набагато більше протилежних прикладів – зuboжіння слабкорозвинених країн у ході глобалізації, під дією її важелів та інструментів.

Складність і внутрішня суперечливість глобалізації пояснюють масу конфліктів у світі, який глобалізується. Останнім часом вивчення цього аспекту дійсності набуло настільки великого значення, що у зв'язку з ним навіть почала формуватися нова галузь наукового знання – конфліктологія, тобто особлива міждисциплінарна теорія конфліктів і ставлення до них. Поряд з вельми вагомою соціально-психологічною складовою проблематика конфліктології, звичайно, повинна глибоко враховувати результати розвитку філософської теорії суперечностей. Практичною метою такого дослідження є недопущення, профілактика значної частини конфліктів у суспільстві (коли це об'єктивно можливо) та сприяння оптимальному урегулюванню решти конфліктних ситуацій. Бажано, щоб суперечності у соціумі переводилися в русло безконфліктного розв'язання. Інакше кажучи, не треба допускати, щоб певна суперечність сягала ступеня гостроти конфлікту, її

треба урегулювати раніше. Там же, де це неможливо, необхідно, як мінімум, прагнути недопущення у структурі конфлікту соціального насильства у різних його формах. Збройні конфлікти, особливо ж ті, що переростають у війни, – справжнє лихо цивілізації. Нині людство досягло такої стадії розвитку, щоб зрозуміти історичну необхідність конфліктів без насильства.

Логічно, що глобалізація нерозривно пов'язана з глобальними проблемами сучасності і пошуком шляхів сталого розвитку як виходу з тієї критичної ситуації, в якій опинилося людство [10]. Починалося це з того, що в другій половині ХХ ст. світова спільнота гостро відчула нестачу ресурсів розвитку економіки, екологічні негаразди, дисбаланс у демографічній площині. Такі ускладнення, звичайно, не були абсолютно новими для народів земної кулі, але новим був їх масштаб. Саме усвідомлення їхнього загальнопланетарного характеру лягло в основу виокремлення глобальних проблем як особливого, якісно своєрідного класу проблем суспільства. Діалектичний закон взаємного переходу кількісних та якісних змін допомагає краще зрозуміти сутність глобальних проблем та їхнє місце у загальній типології проблем людини. Власне кажучи, усвідомлення своєрідності цього виду проблем поклало початок становленню глобалістики як особливого напрямку наукової думки, що покликаний спеціально досліджувати будь-які прояви глобальних реалій, отже, і глобалізацію зокрема.

Відчутно філософське, світоглядне забарвлення має питання про місце людини в структурі глобальних проблем сучасності. З одного боку, всі вони (ресурсно-економічні, екологічні, демографічні, соціокультурні, проблеми війни і миру, міжнародного тероризму, хронічного відставання слаборозвинених країн тощо) так чи інакше детерміновані діяльністю людини, способом її життя. З іншого ж боку, очевидним є і те, що без цілеспрямованої діяльності людства жодна з цих проблем не може розв'язуватися адекватно своїй сутності. Принципове значення для формування глобалістики і концепції сталого розвитку мала думка А. Печчеї про глибоку залежність успішного вирішення глобальних проблем від моральних якостей людства, світової спільноти [4]. Кардинальна роль людини в структурі глобальних проблем – поряд, звичайно, з природою – безпосередньо виводить цю проблематику на вісь світоглядного співвідношення “людина-світ”.

Важливим для філософсько-теоретичного обґрунтування концепції сталого розвитку є положення про його ноосферну стратегію. Все, що стосується розбудови сфери розуму, певна річ, не може не цікавити філософію. Разом з класичними працями В. Вернадського фундамент цього напрямку досліджень охоплює теоретичний доробок Міжнародної академії ноосфери (сталого розвитку), насамперед її президента – академіка А.Д. Урсула [10]. І вельми характерно, що останнім часом ця проблематика дедалі більше переплітається з вивченням власне глобалізації [3]. Поступова ноосферизація суспільства у складних умовах глобалізації, яка триває, має стати основним важелем у системі механізмів сталого розвитку, і це, між іншим, додає нові грані також і до розуміння глобалізації як такої.

Виняткова важливість науки у ноосферогенезі, виразно наголошувана у творах В. Вернадського, підказала й інше, дуже актуальне нині питання для філософського аналізу – питання про роль науки як чинника глобалізації [9]. Тут необхідно враховувати одночасно низку аспектів. З одного боку, наука здавна виступала і нині є одним із тих найважливіших соціальних чинників, які традиційно забезпечували інтеграцію суспільства, становлення загальнолюдських цінностей. Інший бік проблеми: вже у новітню добу науково-технічний прогрес став джерелом багатьох техніко-технологічних інновацій, які помітно сприяли посиленню глобалізаційних тенденцій на нашій планеті (досить згадати, як радикально змінилися транспорт і зв'язок, обличчя матеріального і навіть духовного виробництва, як утворився глобальний інформаційний простір). Наука була (і залишається) причетною до виникнення практично всіх глобальних проблем сучасності, однак вона ж має бути і найефективнішим засобом людства в оптимальному вирішенні цих проблем. Саме наука (певна річ, спільно з філософією) уособлює суб'єктивну площину глобалізації – відображення відповідних інтегративних процесів у суспільній свідомості. Нарешті, дуже важливою нині соціальною функцією науки є внесення потрібних корективів у реальну траєкторію глобалізації, навіть ініціювання необхідних змін її стратегії [9].

Звичайно, наука – багатогалузева система знання, і різні її галузі різною мірою пов'язані з глобалізацією. На особливу увагу заслуговує, наприклад, екологічний зріз цього феномена – все, що пов'язане з розвитком соціальної екології та змістом екологічного імперативу сучасності [6, с. 66–84]. Поряд з власне соціальною складовою цього аспекту глобалізації чимале значення має його науковий зміст. Річ у тім, що безперервна інтенсифікація матеріального виробництва і залучення до цього все нових природних ресурсів усього світу призвели до небаченої раніше екологічної кризи глобального масштабу, і саме наука (зокрема, особлива нетрадиційна її галузь – соціальна екологія) покликана глибоко вивчати кризові явища, шукаючи способи їхнього подолання. Йдеться про необхідність рятувати цивілізацію, для чого людство має змінити споживацький спосіб життя, обмеживши рівень потреб міркуваннями доцільності, і це буде, певна річ, помітним кроком до ноосферного майбуття. Усвідомлення гостроти ситуації та об'єктивності сучасного екологічного імперативу стали важливими складовими глобалізації суспільної свідомості. Найважливішою у цьому плані є роль науки (насамперед, соціальної екології) і філософії, яка спирається на результати наукового пошуку.

Одним із конкретних проявів екологізації та водночас глобалізації свідомості суспільства є ідея академіка Ю.Туниці про підготовку та затвердження в належному порядку Екологічної конституції Землі [8]. У разі ухвалення державами-членами ООН цей документ мав би гарантувати кожній країні розвиток в екологічно безпечних умовах, а кожній людині на планеті – право на життя у здоровому доквіллі. Досі ці найважливіші права не були об'єктом міжнародної кодифікації (така можливість навіть не розглядалася), і це створює серйозні ускладнення на шляху до сталого розвитку [9]. Як зазначено у монографії академіка Ю. Туниці, у реалізації цієї оригінальної ініціативи було і є чимало перешкод, до її практичного втілення в життя поки що далеко, але як факт свідомості (та її глобалізації) ця наукова і водночас суспільно-політична ідея розглядається вже багато років.

Ще одна важлива площина глобалізації, яку варто виділити для спеціального розгляду, – інформаційна. Корінням цього питання є особлива, без перебільшення унікальна роль інформації в житті кожної людини і соціуму як цілісності. Різні види соціальної інформації, формування та розвиток на їхній основі єдиного інформаційного простору суспільства здавна належать до основних чинників інтеграції людської спільноти. Якісна трансформація інформаційного простору людства в ХХ ст., перетворення його на глобальний феномен – вельми важливий фактор глобалізації [7, с. 7–10]. Для того, щоб належною мірою оцінити цей аспект справи, досить згадати інтегративну роль сучасних засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення), Інтернету та інших комп'ютерних мереж, значення новітніх інформаційних технологій і засобів, зокрема телефонних. Визначальну роль у переході суспільства до безпаперових носіїв інформації, як відомо, відіграла мікропроцесорна революція сімдесятих років, яка згодом переросла в комп'ютерну революцію і започаткувала активну інформатизацію суспільства. У науці відображенням цих революційних змін стало формування інформатики, яка швидко перетворилася на дуже важливу дисципліну загальнонаукового характеру. Особливо варто відзначити виняткову важливість не лише наукового (або науково-технічного) значення інформатики, але також соціальної її ролі. За цим стоїть й іманентна причетність інформаційних феноменів до таких, зокрема, процесів, як глобалізація, перехід до моделі сталого розвитку, ноосферогенез. Зазначимо, що філософія вже давно бере найактивнішу участь у дослідженні інформації та інформаційної сфери життя людини і суспільства. І цілком природно, що останнім часом це логічно поєднується з вивченням інших об'єктів, наприклад, глобалізації.

Однак повернімося до негативних аспектів та впливів глобалізаційних змін у світі, про які йшлося раніше. Багато в чому саме вони зумовили гостру критику сучасного способу життя та світопорядку, а ця тема, певна річ, теж є традиційною для філософського аналізу. Подекуди така критика навіть поєднується з найгострішим питанням (замість висновку): чи зможе людство вижити в нинішній драматичній ситуації, чи є ще в нього вихід [5]. Справді, майже три чверті світу живуть у злиднях, вирують криваві конфлікти, пришвидшується деградація доквілля, невпинно падає рівень моралі суспільства... Один з експертів у галузі міжнародної економіки, оцінюючи

результати глобалізації, сказав, що вона збагатила 30 % населення Землі, а 70 % “не були запрошені на бенкет” [3, с. 44]. За словами Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, “глобалізація розкриває широкі можливості, але на цей час її блага розподіляються дуже нерівномірно, а за її вади розплачуються всі” [3, с. 43]. Тому її стратегія потребує серйозного коригування. Ось тут і постає доленосне запитання: чи зможе людство переорієнтувати вектор глобалізації в напрямку її гуманістичної оптимізації? Зрештою, це питання про те, чи здатне людство керуватися розумом. Іншими словами, чи можливий ноосферний розвиток. Щодо цього питання серед вчених є як оптимісти, так і песимісти, як і раніше (в часи В. Вернадського, зокрема, теж).

“Яким буде світ під впливом глобалізації? В наш бурхливий час змін футурологія не може дати однозначної відповіді на це запитання. Однак більшість прогнозів розвитку світової цивілізації в наступному столітті ґрунтується на тому, що людство знайде вихід з нинішньої кризи на шляху трансформації сучасного світу на засадах соціальної справедливості” [1, с. 5]. Дуже хочеться вірити, що так воно і буде.

Підводячи підсумок аналізу складного, багатогранного і внутрішньо суперечливого поняття глобалізації, можна сказати, насамперед, що наука і соціальна практика розглядають його як важливу сучасну характеристику цивілізації, що розвивається. Глибинна сутність процесу глобалізації, який активно триває нині, полягає в тому, що попри всю свою роз’єднаність по національних, релігійних, мовних “квартирах”, людство дедалі більше усвідомлює себе інтегральним, єдиним у своїй внутрішній різноманітності суб’єктом всесвітньої суспільно-історичної творчості. Глобалізація – це сплав усіх тих рис у сучасному розвитку, які об’єднують людство, формують його як системну цілісність. “Стрімке прискорення глобальних процесів на межі тисячоліть є результатом інтенсифікації низки економічних, політичних і технологічних факторів” [1, с. 4]. Втім, на нашу думку, до згаданих ще варто додати соціокультурні, зокрема, екологічні та інформаційні чинники.

Глобалізація уособлює як досягнення світової спільноти, так і найгостріші її проблеми. Сприяючи оптимізації якихось аспектів життя, вона водночас детермінує і нові суперечності всередині людства. Звичайно, це природно: без суперечностей немає розвитку, соціального поступу. Важливо лише, щоб такі суперечності не перетворювалися на антагоністичні конфлікти, що загрожують людству глобальною катастрофою.

1. Арсеєнко А. Глобалізація чи поляризація: що чекає світ? // Урядовий кур’єр. – 2000. – № 75.
2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. – М., 1991.
3. Мунтян М. А., Урсул А. Д. Глобализация и устойчивое развитие. – М., 2003.
4. Печчеи А. Человеческие качества – М., 1985.
5. Сагатовский В. Н. Есть ли выход у человечества? (Критика образа жизни). – СПб., 2000.
6. Семенюк Е. П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів, 2002.
7. Семенюк Э. П. Глобализация и социальная роль информатики // Научно-техническая информация (М.: ВИНТИ). Сер. 1. – 2003. – № 1.
8. Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Ч. I. – Львів, 2002.
9. Туниця Ю. Ю., Семенюк Е. П., Туниця Т. Ю. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку // Вісник Національної академії наук України. – 2004. – № 7.
10. Урсул А. Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М., 1993.